

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Pedagógiai és Pszichológiai Kar – Pszichológia szak

Szuggesztiók Alkalmazása a Szomatikus Orvoslásban Képzés

Belső tenger

Készítette: Vig Zsuzsanna

2012. január 10.

Belső tenger

Élet a halál előtt

Amenábar Oscar-díjas filmje a Belső tenger (Mar adentro) igaz történetet dolgoz fel; Ramón Sampedro meg akar halni.

Ramón Sampedro egy félhalott tengerész, aki félig él. Bilincsbe kényszerítette a sors; egy fiatalkori baleset következtében tetraplégias lett, nyaktól lefelé mozgásképtelen, amely révén huszonnyolc évig, négy hónapig és pár napig ágyhoz kötve tengette napjait. Már csak egyetlen célja maradt; a kontroll visszaszerzése egy méltóságteljes halál erejéig.

Mások szeretetére és segítségére utaltan él, - legalábbis a teste. De a szelleme szabad. Görcsösen ragaszkodik autonóm életéhez, - azért, hogy lemondhasson róla. Az élet küzdelem. Ramón számára az élet küzdelem a halálért. Teljes tehetetlensége okán képtelen magát a túlvilágra segíteni, így szüksége van valakire, aki asszisztál neki. Valakire, aki annyira szereti, hogy megérti őt, és hajlandó segíteni. Ám ez büntetendő a spanyol törvények szerint, így Ramón kilátástalan harcba kezd a kormánnyal, hogy elismertesse az eutanáziához való jogát.

Sem a filmnek, sem ennek a dolgozatnak nem célja, hogy az eutanázia ügye mellett kardoskodjon. A film elmeséli egy ember történetét. A szabadságról, a döntésről szól. Ramón döntéséről. Ő maga mondja ki, hogy sorsa nem sérült sorstársaival közös: ő egyetlen individuumként akar meghalni, és dönt úgy, nincs miért tovább élnie.

„Meg akarok halni, mert ilyen állapotban nem lehet méltósággal élni. Én megértem, ha más tetraplégiasok sértőnek találják, ha azt mondom, hogy ez nem emberhez méltó. Eszemben sincs elítélni őket. Miért is ítélnék azok felett, akik élni akarnak? De elvárom, hogy engem se ítéljenek el, sem azt, aki majd segít meghalnom.”

A dolgozat pedig szuggesztív szempontból kívánja értelmezni a látottakat, hogy mit közvetít a film a nézők felé, milyen pozitív illetve negatív szuggesztívok érhetőek tetten. Emellett Chochinov (2006) méltóság terápiáját* alapul véve elgondolkodtatott azon, hogy szakemberként milyen módon próbálnék közeledni ehhez az intelligens, szimpatikus férfihoz, aki úgy döntött, hogy a pillanatnyi örömök nem kárpótolhatják helyzetének egész életére

---

* Chochinov méltóság terápiájának lényege egy lelki végrendelet megalkotása, a személy birtokában lévő erőforrások mozgósításával. E módszer segítségével csökkenthetőek a depressziós tünetek, a lelki szenvedés az élet végén. Az alkalmazott kérdések pozitív szuggesztív erővel bírnak, számos pozitív üzenetet hordoznak.

kiható keserűségéért, ezért megvívja végső harcát a kontrollért, amit élete, s ez esetben halála felett gyakorolhat.

Ramón Észak-Spanyolországban él bátyja családjával és idős apjával. Mosdatják, etetik, bekapcsolják a lemezjátszóját. Emberek veszik körül, akik szeretik, törődnek vele, akik maguk is két táborra oszlanak abban a kérdésben, hogy el tudják-e engedni a férfit, meg tudják-e engedni neki, hogy megszakítsa, elszakítsa tőlük az életét. Mert nemcsak Ramón szorul környezetére szeretetére, hanem sokszor ők is belőle táplálkoznak és erőt merítenek írásaiból, történetéből, humorából, bölcs meglátásaiból.

Nézőként egy szerető, óvó, beburkoló közeg fiaként ismerjük meg Ramónt, akivel soha senki egy ferde pillantással sem érezteti kiszolgáltatott helyzetéből fakadó tehetetlenségét. Otthona, szobája rendezett, takaros. Sógornője mindig rendelkezésére áll, ügyel arra, hogy három óránként megforgassa a felfekvések elkerülése végett. Ápolt, minden nap más ruhába öltöztetik. Így habár ágyhoz kötött, és takaró alatt tölti ideje nagy részét, mégsem a beteg, kiszolgáltatott emberek meztelensége a sorsa, hanem bármennyire is nehezíti a ruha az ágytálazás napi rutinjának kivitelezését, ő mégis férfinak érezheti magát a nadrágjában. Filmesztétikailag apró szempontok ezek, melyeknél a rendező nem is időzik, de pszichológiai szempontból a környezet nem specifikus szuggesztív hatásai óriási jelentőséggel bírnak. A szorongás, kiszolgáltatottság érzését csökkenti a környezet barátságossága (Biró, 2011), ami a direkt érzékelésen keresztül ki nem mondva üzeni, hogy Ramón személye fontos a családjának, szívesen töltenek vele időt, és azt szeretnék, hogy minél jobban érezze magát.

Mind látogatói, mind szűkebb környezete a formális udvariassági szabályokat betartva viselkednek vele, implicit módon kommunikálva felé, hogy tetraplégiája ellenére is megőrizte jogait az emberi érintkezés kereteit illetően. Tiszteletben tartva autonómiáját rendelkezésére bocsátanak minden információt, amire szüksége van (könyvek, televízió, folyóiratok, számítógép, szakemberek), az eszközök használatában segítik, sőt együttesen olyan technikai fejlesztéseket visznek véghez, hogy a szája segítségével működésbe tudja hozni a számítógépet, vagy képes legyen írni.

Nem futtában térnek be szobájába a fizikai szükségletek monoton kielégítése végett, hanem legtöbb esetben ezen kötelezettségek végrehajtását követően leülnek mellé, érdeklődnek iránta, mesélnek az ő gondolatairól, dolgaikról, jelezvén, hogy van idejük rá és figyelnek rá, illetve fontosnak tekintik a véleményét a saját életükkel kapcsolatban, amibe szeretnék bevonni őt.

Ramón (filmbéli) környezete mindent megtett azért, hogy emberhez méltó életet biztosítsanak neki, hogy segítsék egyénisége, méltósága megőrzésében. Ennek ellenére a férfi

szenved. Nem elvitatható tőle fájdalma és szomorúsága, amit a mozgási szabadságának elvesztése okán érez. Visszatérve a szeretetbúra képéhez, mellyel korábban éltem, mondhatni olyan akvárium az élettere, melyből lehet, hogy kipisloghat a világ egy szűk szeletére, de nem hagyhatja el szabad akaratából, mert minden oldalról üvegfalba ütközik.

Néhány kép erejéig láttatják a fiatal Ramónt; barátai társaságában, szerelmével, kalandos utazásain a föld körül („*Légy tengerész, ingyen élsz!*”). Egy életvidám, aktív (mondhatni az átlagosnál merészebben aktív), vonzó férfi képe ez, akinek egy rosszul megválasztott feles, nem csak a nyakát szegte a homokon, de az életét is. Egy nem hétköznapi ember, nem hétköznapi nárcisztikus sérelmével állunk szemben. Egy olyan férfival, aki büszkeségből elkergette maga mellől nagy szerelmét, amikor a nő „azzal a hülyeséggel állt elő, hogy házasodjanak össze”. „*Menj innen, felejts el, éld a magad életét!*” - reagált Ramón arra a számára elképzelhetetlen gondolatra, hogy valaki összekösse az életét egy ’magatehetetlen nyomorékkal’. Lemondott a szerelemről, mert nem tud szeretni ilyen állapotban.

Később sem kereste soha, mégis rátalált az érzelem, rögtön két nő csodálatán keresztül is. Manuela a sógornő meg is jegyzi; „*Nem panaszkodhatsz, percenként váltogatják egymást Nálad a nők. Igazi háremet tartasz.*” Talán sasszárnyakon még egy fokkal szebben szállhat a mondat: [Ramón, kíváncsi vagyok, felfigyeltél-e már rá, hogy mekkora sikered van a hölgyeknél. Percenként váltogatják egymást Nálad a nők, tudsz valamit, amivel megragadod őket. Igazi háremet tartasz.]

Mind a két nőnek fontos szerepe van a történetben.

Az ügyvédnő, Julia önként és ingyen vállalta Ramón esetét, mert mint később kiderül ő maga is egy degeneratív megbetegedésben (CADASIL-szindróma) szenved, amiből nincs kiút. Saját bizonytalanságát, félelmeit kívánta megoldozni a közös munkán keresztül. Ramón pedig pont e közös sors okán fogadta el a segítségét, mert remélte, hogy a nő teljes mértékben megértheti őt.

Kettejük kapcsolata egy ügyesen kialakított rapportal indul, ahol a nő megfelelő tanúbizonyságát teszi empátiájának.

Ramón: „*Elnézést, hogy nem nyújtok kezét.*”

Julia: „*Miért is nem? .. (mosolyogva megfogja a kezét) Azt mondták, kicsit ideges vagy.*”

A férfi mosolyából és kettejük tekintetéből a néző számára egyértelmű, hogy itt egy szövetség kötött. Más kérdés, hogy a továbbiakban a nő megfelelően tud-e élni ezzel a bizalmi pozícióval. Az ő feladata, hogy beszélgetéseik során megismerje Ramónt, az egyedi és

megismételhetetlen individuumot. Céljuk, hogy a bírának teljes valójában bemutathassák azt az embert, aki megtartott tudatának birtokában maga kívánja a halálát.

Ramón belemegy a kérdezősködésbe, bár kijelenti, hogy nem szívesen néz vissza a múltba, inkább egyenesen előre a jövőbe tekint. A jövő pedig egyet jelent számára a halállal. Arra vonatkozóan nem térnek ki a beszélgetéseikben, hogy a kettő között megélt jelen, aktuálisan mit jelent számára, azon túl, hogy 'emberhez méltatlan' mozdulatlanságba zárja őt.

Ez az interjú helyzet a Chochinov-féle méltóság terápia remek táptalaját kínálja. S még a segítő szakember választási joga is fennáll, hogy az előírt protokollt követve valóban egy lelki végrendelet készítésében támogatja-e Ramónt, vagy Chochinov szemléletén keresztül a pozitív szuggesztiókkal átszótt kérdések formájában igyekszik megismerni életét, és megmutatni neki, hogy minden körülmény ellenére igenis emberhez méltó élet a jutalma erőfeszítéseinek. Utóbbi esetben is előfordulhat, hogy Ramón makacsul kitart elhatározása mellett, de azzal a megbékéléssel ajándékozhatjuk meg, hogy nem csak a méltóságteljes halált sikerült kivívnia magának, hanem az elmúlt huszonnyolc év borzalma és '*emberhez méltatlan állapot*' igenis átkeretezhető, és neki és családjának mindvégig ott volt a kalapács a kezükben, hogy egy méltóságteljes keretbe foglalják hétköznapjaikat.

Julia azonban nem használta ki a nagyszerű lehetőséget, bár ügyvédként nem is ezzel a feladattal érkezett. A jelenére koncentráltan a napja rutinszerű bemutatásáig jutnak, és célorientáltan, nagyon korán (számomra bántóan korán) nekiszegezi a kérdést: „*Miért akarsz meghalni?*”. Itt a forgatókönyvíró szuggesztiós fogását figyelhetjük meg; ha valaki elmeséli, hogy milyen monoton módon telnek napjai, hogy mennyire nem képes semmi olyat tenni, ami az élet természetes részeként örömet okoz az embereknek, elhallgatva a múlt sikereit, és felidézhető boldog pillanatait, akkor a néző valóban könnyűszerrel rábólint, hogy Ramón életének kiteljesedése most már tényleg csak a halálában rejlik.

De ne engedjük, hogy elkerüljék figyelmünket a film egyéb implikált üzenetei sem. A film erénye, hogy nem követel kizárólagosságot a nézőktől, és nem terel minket birka módra az eutanáziát támogatók vagy ellenzők táborába. Szuggesztív üzenetei pro és kontra átszövik a történetet. Tény, azonban, hogy az ellenpontot - az életigenlés, a konzervatív, a vallásos, a humanista, a társadalmi kötöttség felől véleményt mondók táborát - a rendező részrehajlóan kevésbé szimpatikusan, kevésbé briliáns intellektusba csomagolva ábrázolta. De jelen vannak, és fontos gondolatokat fogalmazznak meg, meg-megfőkezve Ramón szakadékba száguldó szekerét.

Az életigenlők közül tűnik ki jelentőségével a másik nő, Rosa. Az egyszerű teremtés, a maga naiv, őszinte önzetlen módján keresi fel a férfit, miután látott vele egy riportot a televízióban.

A műsorban Ramón az eutanázia ügyéért emeli fel hangját, és bravúrosan úgy kameráztatja magát, hogy meztelenül fekszik az ágyában és csak egy fehér pelenkaanyagot vetnek át a derekán. Kiszolgáltatottságát hangsúlyozandó a spanyol közvélemény felé, holott, mint a tárgyi környezet elemzésekor említettem, mindig felöltöztetve mutatkozik. Szuggesztív üzenet a filmbéli nézősereg felé, s kép a képben, természetesen felénk is.

Rosa szíve meg is esik ezen az értelmes férfin, és rögtön úgy dönt egy napsütéses délután, hogy biciklire pattan, és elkerekezik életkedvet adni ennek az embernek. Vajon mi futhatott át az agyán; ilyen verőfényes szép napon, hogyan lehet, hogy valaki nem olyan boldogan hunyorog a biciklin, mint ő, hanem érthetetlen módon a halál gondolatával játszik? Sokáig tartott számára, míg realizálta, hogy Ramón sosem tudna kerekezni az erdőben. Vagy mégis? Csak el kéne fogadni a kerekesszéket, és átadni magát annak a napsugárnak, amit Rosa jelenléte kínálna az életében? Rosa jól látja, Ramónnak lenne lehetősége tágítani az akvárium kereteit, de nem teszi. Aki ennyire élesen, tisztán és bölcsen lát, miért nem veszi észre azt, hogy milyen lehetőségei lehetnének?

Ramón válasza Juliának, hogy miért utasítja el a kerekesszéket; *„Hogyha elfogadnám, morzsákat fogadnék el. A szabadságom morzsáit. Gondold csak el, Te ott ülsz, kétméternyire. Mi az a két méter? Minden más emberi lény számára semmiség. Igen, de az én számomra ez a kétméteres út, amit meg kéne tennem, hogy eljussak Hozzád, hogy megérinthesselek ... út a lehetetlenbe. Ábránd, vágyalom. Ezért akarok meghalni.”*

Ramón szemszögéből ezek a megoldások valóban tágítanák az akvárium kereteit, de az üvegfalakat nem bontanák le. Márpedig ő a tenger végtelenjéhez vágyik. Jöjjön a kék ég és a hullámok! Rosa ezt nem érti meg, s többször személye elleni támadásnak veszi Ramón halálvágyát, de a férfi megnyerő személyiségének varázsa alól nem tudja magát kivonni, s növekvő szerelmével egyre közelebb kerül Ramón megértéséhez. Végül ő lesz az, az élet korai hírnöke, aki megérti a férfi kívánságát, s őszinte kötődése nem hagy más lehetőséget számára, minthogy segítsen neki utolsó, rég dédelgetett álma megvalósulásában – még akkor is, ha ő maga valójában nem akar így tenni, s szíve minden vágya csak az, hogy Ramón élhessen, és szerethesse őt.

Ez a fordulat a film üzenete szempontjából is releváns. A nő, aki elszaladt, mikor először felmerült a halálba asszisztálás lehetősége, végül a mindent eldöntő utolsó láncszemnek bizonyul, míg Julia, aki felajánlotta Ramónnak, hogy ha megjelenik a közösen szerkesztett verseskönyv első példánya, együtt vetnek véget életüknek, végül mégis az életet választotta. Az ő halálvágya indulatból és félelemből született a rohamait követően. *„A félelem pedig hatalmas fegyver. Meggátol a szabad döntésben. ... Később lehet, hogy épp emiatt riadsz*

vissza. *Félelemből.*” Bár a CADASIL-szindróma szellemi leépüléssel is együttjár, Julia ezzel együtt is az életet választotta. Sikeresnek tekinthető; megoldozta halálfélelmét, megoldozta félelmét az élettől, és kitartott. A film legvégül azzal a képpel zárul, ahogy az ügyvédnö kerekesszékekében ülve boldogan hunyorog a tengeren megcsillanó napfényben.

Hogy szuggesztív szempontból miért fontos a két nő metamorfózisa? Mert többek között ezzel bizonyítja a rendező a pártatlanságát. Ide-oda löki a nézők érzelmeit, s gondolatait, de végül otthagyja őket egyedül a nagy kékségben. Negatív és pozitív szuggesztívóival nem manipulál egy adott irányba. De a film, minden érzékszerven keresztül (VAKOG elv; aláfestő zene, képek, a tenger implikált illata, elképzelt érintések, lebegés) üzeneteket közvetít egy fontos témáról, és megszólít mindenkit.

Ramón is csapódik ide-oda, rá is hatással vannak a történések. Julia rehabilitációja alatt a könyv előkészítésének időszakában, hihetetlen életerőről tanúskodik. Tette készen rendezgeti környezete életét akkor még azzal a boldog tudattal, hogy az első példány elhozza a megértésen túl a megérdemelt halált is. Juliának írt levelében ekkor közös sorsukról, közös poklukról így fogalmaz:

„Ma már tudom, hogy érdemes ebben a pokolban élni, ha ott olyan emberek élnek, mint Te. Érdemes megosztani velük egy cigarettán, vagy mint most simogatásként írni egy ilyen butaságot.”

Mikor először néztem a filmet, felszólalt bennem a szakember reménye, hogy ez lehet az a pont, ahol sikeresen be lehet avatkozni, ebben az életigenlésben kell őt megerősíteni, jöhetnek a méltóság terápia pozitív szuggesztívó kérdései, itt kell ráébreszteni, hogy igenis létezik méltóságteljes élet számára is a méltóságteljes természetes halálát megelőzően.

De most már másképp gondolom. Ramón Sampedro valóban nem felindulásból, dühből vagy félelemből akarta befejezni az életét, és nem is azért, mert értéktelennek tartotta azt. Ő nem pusztán öngyilkos akart lenni, hanem az életéhez és annak befejezéséhez való jogáért küzdött. Mindig. Akkor is, ha látszólag elégedetten nevetett. Mosolya mögött az a megnyugvás rejtőzött, amit Julia ígérete adott számára. Látszólagos életigenlése megtévesztő, mert minden törekvését a halálvágy élteti. És ő szakember nélkül is jól tudta, hogy voltak eredményei, és elismerésre érdemes cselekedetei, melyek által élete nem érne véget halálával. Tudatosan dolgozott a családjában meglévő ellentétek feloldásán, hogy rendben, békében távozhasson. Ennek egyik fő megnyilvánulása, unokaöccsével, Javierrel a viszonya.

A kamasz fiú, családjához hasonlóan szintén őszinte érdeklődéssel és szeretettel fordult nagybátyja felé. Többretű kapcsolatuk (az apához és bátyhoz hasonlóan) nagyszerűen ábrázolt. A fiú éretlenségéből fakadóan Javiernek tovább tart, míg felfogja, hogy mi is zajlik körülötte. Fejletlen empátiájának egy megnyilvánulása, mikor nagyapjára panaszkodik Ramónnak: *„Mindenbe beleszól. Egész nap itthon ül. Kinek van rá szüksége?”*. A férfi elsötétülő arca sem döbbsenti rá, hogy milyen negatív szuggesztív csúszott ki a száján, értetlenkedve kérdezi *„Mi az?”*. Okos nagybátyja sértett fájdalommal ellenére visszafogja dühét, belátván, hogy a fiú a személyiségfejlődés kanyargós útjának még nagyon az elején jár, egyszerűen jelzi számára, és a néző felé is, hogy minden kimondott szónak súlya van, s nyomot hagynak a másokban. *„Egy szép napon, nem tudom mikor, lehet, hogy sokára. Szóval egy nap, majd úgy meg fogod bánni, de úgy, amit most mondtál, hogy azt kívánod, nyeljen el a föld.”*

Bátyja az egyetlen, akivel nem sikerül megértetnie, hogy min megy keresztül. Bátyja szeretete addig melengeti, míg eszébe nem jut, hogy mi mindenről volt kénytelen lemondani az ápolása érdekében, s hogy ezért cserébe gyakorlatilag elvárná életbenmaradását, még ha ő maga azt feleslegesnek, sőt fájdalmasnak érzi is.

A bátyja véleménye a többéves erőfeszítésről, amit Ramón a hatóságokkal szemben vív:

„Én azt gondolom, hogy joga van így dönteni, de úgy gondolom, hogy amit kér, az nincs rendjén. Én a legjobbat akarom neki. Mi mind a legjobbat akarjuk neki. Akkor miért akar meghalni, hogy juthat ilyen az eszébe? Ez nem ésszerű. Én nem fogok segíteni neki, és nem adok engedélyt senkinek a családból, hogy segítsen neki.”

S bár a sógornő és az apa is bármit megtenne, hogy Ramón köztük maradhasson, ők Rosához hasonlóan meghallják és megértik Ramón kívánságát.

„Hogy én mit akarnék, az nem számít. Meg akar halni, egyértelmű.” (Manuela)

„Csak egy dolog rosszabb annál, hogyha meghal a fiad, az, ha meg akar halni.” (Apa)

A nézők többsége valószínűleg szintén megérti Ramón döntését, még ha nem is értenek feltétlenül vele egyet. S bár eszünkbe juthat számos olyan eset, amikor fogyatékkal élő emberek nap, mint nap több erőről adnak számot, mint bárki más, és küzdenek az élet szentségéért a végsőkig, még a legjobb szándékkal sem kényszeríthetjük Ramónt döntése megváltoztatására. Ugyanakkor borzasztóan nehéz döntőbírói játszani ebben a kérdésben,

miközben senki sem tud többet a másiktól, hiszen mindannyian ugyanabba a létbe kényszerített életet éljük.

Fontos szem előtt tartanunk, hogy itt egyetlen ember halálvágáról van szó és nem általánosságban beszélünk („*Ki beszél itt a tetraplégiásokról? Én magamról beszélek, Ramón Sampedroról!*”).

Úgy gondolom, hogy sasként ebben a helyzetben úgy tehettem volna a legtöbbet érte, ha biztosítom arról, hogy mindenféle prekonceptió nélkül, az én célom, hogy megértsem őt, hogy eligazodjak az életének, gondolatainak, érzésvilágának térképén, és elfogadjam, amit ott találok. Ez mindig az első lépés, de ebben az esetben talán az egyetlen lépés is egyben.

[Én értem, és itt vagyok maga mellett. Ön értékes tapasztalatokat gyűjtött élete során, és nagyon hálás vagyok, amiért ezeket velem is megosztotta. Megérdemli, hogy azt kapja, amire szüksége van. Kívánom Önnek, hogy olyan hamar szabaduljon meg a szenvedéseitől, ahogyan csak szeretné. A béke érzete végtelen.]

Ramón Sampedro ötvenöt évesen halt meg huszonnyolc év mozdulatlanság után. Emlékét könyv, film, családja, illetve barátai őrzik.

A végső pillanatokat kamerára rögzítette, és bírái, bírálói figyelmébe ajánlotta.

„Bíróurak, politikai és vallási hatóságok! Mit jelent Önöknek az a szó, hogy méltóság? Bármit felel is az Önök lelkiismerete, tudják meg, hogy szerintem így nem lehet méltósággal élni! Ezért aztán legalább meghalni akartam méltósággal!

Ma, belefáradva az intézményes közegbe, kénytelen vagyok titokban megtenni, mint valami bűnöző. Tudniuk kell, hogy az eljárást, ami halálomhoz vezet majd, pontosan kiszámított részcselkvések készítették elő, amik önmagukban nem minősülnek bűncselekménynek. S amelyeket különféle baráti kezek hajtottak végre. Ha az állam ennek ellenére büntetni akarná őket, javaslom, hogy a kezüket vágassa le, hiszen ők csak azt adták hozzá. A fej, azazhogy a tudat, az enyém volt. Mint látják, itt van mellettem egy pohár víz, amelyben egy adag ciánkáli van. Ha megiszom, megszűnök létezni, lemondok becses kincsemről, a testemről.

Véleményem szerint élni, az ember joga, nem kötelessége, mint az én esetemben. Kényszerűségből viseltem el ezt a kínlódást huszonnyolc évig, négy hónapig, és pár napig. Ha visszatekintve mérleget akarok vonni, nem emlékszem boldog napokra, csak az időre, amely elfojt akaratom ellenére, csaknem egy életen át. Most szövetségesem az idő. Csak az idő és az emberi tudat fejlődése dönti el majd egy napon, hogy kérésem ésszerű volt-e vagy sem.”

Ramón Sampedro, nyugodj békében!

Felhasznált irodalom

Biró E. (2011). Szuggesztív kommunikáció halálközelben: a remény realista értelmezése az élet végén. In: Varga K. (szerk.), *A szavakon túl. Kommunikáció és szuggesztió az orvosi gyakorlatban*. Medicina Kiadó Zrt, Budapest. 284-296.

Chochinov, H.M. (2006). Dying, dignity, and New Horizons in Palliative End-of-Life Care, *CA Cancer J Clin*, 56. 84-103.

Felhasznált internetes oldalak

<http://cspv.hu/05/73/belso/> Letöltve: 2010. január 10.

<http://www.gepnarancs.hu/2011/07/belso-tenger-elet-a-halal-elott/> Letöltve: 2010. január 10.

<http://www.lifegarden.hu/filmajanlo/a-belso-tenger/69/> Letöltve: 2010. január 10.

<http://www.moziplussz.hu/kritika/648/a-belso-tenger> Letöltve: 2010. január 10.